

KATARZYNA MAKSYMIOUK
(Siedlce)

UPADEK PAŃSTWA PERSKIEGO*

W 2008 r. ukazała się monumentalna praca Parvaneh Pourshariati podejmująca próbę wyjaśnienia przyczyn upadku państwa perskiego pod naciskiem Arabów w VII wieku. We wstępie autorka przybliżyła cele, jakimi kierowała się pisząc tę pracę, co ciekawe, zamierza w niej przedstawić, jak sama stwierdza, „a heretical assessment of this history” (s. 2), polemizując z obrazem Iranu stworzonym przez Arthura Christensena¹. Chodzi przede wszystkim o zagadnienie centralizacji Iranu w okresie sasanidzkim. Pourshariati uważa, że poza epizodycznymi próbami wprowadzenia silnej władzy, Iran funkcjonował na zasadzie luźnej konfederacji persko-partyjskiej. Należy przyznać tu jej rację, jednak takie spojrzenie na historię Iranu nie jest czymś wyjątkowym. Prezentuje je już pominięta przez autorkę praca Marie-Louise Chaumont² czy cytowana przez nią książka Douga Lee³; co ważniejsze, brak centralizacji władzy uwidocznił się w wielokrotnie badanym, podstawowym tekście źródłowym historii III wieku, jakim jest *ŠKZ* (inskrpcja Szapura I z Naksz-e Rostam). Głównym założeniem Pourshariati jest wykazanie stałej obecności rodów partyjskich w strukturach władzy Iranu okresu sasanidzkiego. Przyczyny klęski Iranu w wojnie z Bizancjum Herakliusza, która była preludem końca państwa perskiego, autorka upatruje w rozpadzie koalicji persko-partyjskiej za panowania Husrowa II Parweza, gdy przedstawiciel partyjskiego rodu Bahram Czobin zakwestionował legalność władzy sasanidzkiego króla. Pourshariati proponuje przesunięcie datacji podboju arabskiego na lata 628–632, co wymusiłoby na historykach podjęcie nowego problemu badawczego, a mianowicie roli proroka Mahometa w działaniach arabskich, gdyż w takim przypadku upadek Iranu nastąpiłby jeszcze za jego życia. Inną ważną tezę przedstawioną przez autorkę jest twierdzenie, że podbój Iranu przez Arabów był niejako „produktem ubocznym” ich działań, zaś głównym celem, jaki chcieli osiągnąć, była kontrola szlaków handlo-

* Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, Tauris, London – New York 2008, 537 s.

¹ A. Christensen, *Iran sous les Sassanides*, Copenhagen 1944.

² M.-L. Chaumont, *États vassaux dans l’empire des premiers Sassanides*, *Acta Iranica* 4, 1975, s. 89–156.

³ A. D. Lee, *Information and Frontiers. Roman Foreign Relations in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

wych. Ciekawym spostrzeżeniem jest to, że podbój arabski nie naruszył struktur politycznych państwa perskiego: w poszczególnych regionach jeszcze w okresie Omajadów utrzymały władzę rody zarówno perskie, jak i partyjskie.

Pierwszą część pracy, poświęconą wydarzeniom politycznym, Pourshariati rozpoczyna od podkreślenia polityki propagandowej Sasanidów, mającej na celu zdyskredytowanie udziału rodów partyjskich w historii państwa perskiego. Rzeczywiście w VI wieku nastąpiła ponowna redakcja *Listu Tansara* i *Karmanagu Ardaszira* (Husrow I Anuszirwan), jak również na polecenie Husrowa II Parweza przeredagowano *Khwadāy-nāmag*, podstawowy tekst źródłowy w badaniach autorki (s. 34–36). Oczywiście można by dyskutować, czy należy traktować poetycki epos jako źródło historyczne, nie umniejsza to jednak faktu, że jego analiza pozwoliła Pourshariati na uzyskanie nowego, niejako świeżego spojrzenia na wydarzenia VI wieku w Iranie. Z drugiej strony, z niezrozumiałych względów autorka ledwie wspomina o inskrypcji ŠKZ, w której wymienione zostały w spisie dworu Szapura I rody partyjskie; odwołując się w tym przypadku głównie do badań Władimira Łukonina, pomija ona olbrzymią literaturę przedmiotu.

Rdzeniem pracy jest rozdział 2: *Sasanian Polity Revisited: the Sasanian-Parthian Confederacy* (s. 33–160). Pourshariati szerzej opisuje w nim historię polityczną obejmującą czas rządów Jazdagerda I, kończąc zaś panowaniem Husrowa II Parweza. Doceniając ciekawe ujęcie problemu należy zwrócić uwagę na kilka nieścisłości. Zaskakująca jest zawarta w tym rozdziale teza dotycząca reform Husrowa I Anuszirwana: „Such extensive and potentially meticulous degrees of control over Parthian domains and interference in their affairs were probably unprecedented in Sasanian history; hence the rebellion of one Parthian dynast after another during and after the reign of Khusrow I’s son, Hormozd IV” (s. 91). Przy takim założeniu autorki należałoby przyjąć, że reformy były skierowane wyłącznie przeciw rodom partyjskim, co stoi w sprzeczności ze współpracą rodu Miran z Husrowem, o której sama pisze w dalszej części pracy (s. 101–104). Przełomowym momentem według Pourshariati było zakwestionowanie legalności władzy Sasanidów przez dwóch przedstawicieli rodów partyjskich, mianowicie Bahrama Czobina (Miran) i Bestama (Aspabed). Autorka zwraca szczególną uwagę na bunt Bahrama Czobina (590 r.), z rodu Miran, przedstawiając go jako przykład konfliktu partyjsko-perskiego: „While there continued to be dissension in their ranks, and while they finally lost as a result of it, at the inception of Bahrām-i Chūbīn’s rebellion, a powerful Parthian alliance was formed” (s. 123). Nie może jednak zaprzeczyć, że Husrowa II Parweza poparły zarówno rody Aspabed, jak i Karin. Poparcie rodów partyjskich udzielone Husrowowi rzuca cień na tezę o konflikcie partyjsko-perskim, sprowadzając wystąpienie Bahrama Czobina do buntu jednego z rodów przeciw nieudolnemu władcy (Hormizdowi IV). Kolejnym konfliktem, jaki Pourshariati przytacza, jest bunt Bestama (s. 132–133). W tym przypadku problemem jest bliskie pokrewieństwo buntownika z królem (Husrow był jego siostrzeńcem). Co ważniejsze, autorka nie datuje początku rebelii, stwierdzając jedynie: „According to our sources, shortly

after assuming the throne...” (s. 132). James Howard-Johnston, do badań którego Pourshariati często się odwołuje (s. 138), datuje początek buntu Bestama na rok 595⁴. Należałoby również zastanowić się czy informacja przekazana przez Ferdowsiego o małżeństwie Husrowa II z córką cesarza Maurycego, przyjęta bezkrytycznie przez Pourshariati („Shīrūyih Qubād, in fact, was born to Khusrow II through Maryam, the Byzantine emperor’s daughter”, s. 174), odpowiada rzeczywistości. W trzecim rozdziale: *The Arab Conquest of Iran* (s. 161–288), najwartościowszą częścią jest podjęta przez Pourshariati próba nowej datacji podboju arabskiego (s. 166–285). Autorka zakłada, że przekazy arabskie nie powstały współcześnie do tych wydarzeń, dlatego powinno się je traktować z dużą ostrożnością. Podstawą jej nowej chronologii są źródła numizmatyczne skonfrontowane z *Khwadāy-nāmag*. Należy docenić tutaj nowe postulaty badawcze, które Pourshariati stawia przed historykami: chodzi nie tylko o propozycję nowej datacji, lecz bardziej o problem ewentualnej roli proroka Mahometa w upadku państwa perskiego. Autorka stawia również ciekawą tezę, zakładającą, że plemiona arabskie nie dążyły do obalenia władzy Sasanidów. Celem kolejnego rozdziału, *Dynastic Politics of Tabaristān* (s. 287–318), zadaniem Pourshariati było ukazanie „islamizacji” Iranu jako długotrwałego procesu. Autorka osiągnęła swój cel, jednak nie powinno dziwić udowodnienie oczywistej tezy dotyczącej każdego przemian religijnych.

Druga część pracy została poświęcona problemom religijnym Iranu (*Religious Currents*, s. 319–452). Pourshariati przedstawia w niej tezę o swoistej dwoistości duchowej Iranu w okresie sasanidzkim. Przejawiałaaby się ona przede wszystkim w ciągłości kultu Mitry wśród rodów partyjskich, który miał stać niejako w opozycji do ortodoksji sasanidzkiej. Jako najważniejszy argument autorka przedstawia rolę Mitry w buncie Bahrama Czobina i ciągłość tego kultu w Tabaristanie. W rozdziale piątym, *Sasanian Religious Landscape* (s. 321–395), Pourshariati daje krótki zarys życia religijnego w okresie sasanidzkim (s. 321–350). Należy zgodzić się z autorką, gdy pisze ona o fałszywym obrazie ortodoksyjnego mazdajskiego państwa, który był wynikiem propagandy późnosasanidzkiej (s. 324). Iran bez wątpienia był krajem, w odniesieniu do którego można użyć określenia „przenikająca się mozaika religijna”. Potwierdzeniem są tutaj przytaczane przez Pourshariati działania reformatorów religijnych, dążących do ustalenia ortodoksji mazdajskiej: Kartira i Adurpata. Autorka poświęca też uwagę założeniom doktrynalnym Mazdaka (s. 344–347) i wspólnotom wyznającym judaizm i chrześcijaństwo w Iranie (s. 347–349). Odnosi się wrażenie, że ta część pracy została potraktowana przez autorkę dosyć pobieżnie. Kontrastuje ona szczególnie z następnymi rozdziałami, w których Pourshariati przedstawia swoje tezy dotyczące pewnego rodzaju dychotomii w religii okresu sasanidzkiego, jaką miał być w jej ocenie kult Mitry (s. 350–360). Nowatorskie tezy Pourshariati zawarte zostały w podrozdziale *The Pārsīg-Pahlav Religious*

⁴ J. Howard-Johnston, T. Greenwood, *The Armenian History attributed to Sebeos*, t. II: *Historical Commentary*, Liverpool University Press, Liverpool 1999 (Translated Texts for Historians 31), s. 182.

Dichotomy (s. 360). W dużej mierze Pourshariati odwołuje się do przełomowych badań Riki Gyselen, jednak bez przekonującej argumentacji dostosowuje je do własnych koncepcji. Przykładem jest cytowany przez Pourshariati fragment artykułu Gyselen⁵, w którym francuska badaczka pyta: „Who is this Burz-Mihr to whom one is addressing oneself?”, podczas gdy Pourshariati, nie rozwijając tego problemu stwierdza: „The most obvious answer to this, however, is the one neglected: that the Burzīn Mihr fire is the object of devotion here” (s. 364–365). Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do przekazu zawartego w *Karmanagu Anuszirwana*⁶, mówiącego o prześladowaniach ludzi nieuznających mazdajskiej ortodoksji. Pourshariati powołuje się na ten tekst źródłowy w celu uzasadnienia tezy o otwartej wrogości między doktryną wyznawaną przez rody partyjskie a ortodoksją dworu perskiego (s. 365). Pomija jednak milczeniem fakt, że w tym przypadku działania Husrowa Anuszirwana były skierowane przeciw zwolennikom Mazdaka, o czym bez wątplenia musiała wiedzieć⁷. Czy rzeczywiście możemy mówić o ortodoksji mazdajskiej na dworze Sasanidów? Przeczą temu przytaczane przez Pourshariati wielokrotne próby jej ustalenia. Przełomem był ruch związany z doktryną Mazdaka, jednak wydaje się, że decydowało tu tło polityczno-społeczne konfliktu, które spowodowało ostrą reakcję Husrowa I Anuszirwana. Różnice w doktrynie prezentowanej przez Persów i Partów wykazała w swoich licznych pracach, cytowanych przez Pourshariati, Mary Boyce. Pourshariati wykazuje silny związek partyjskiego rodu Miran z kultem Mitry (s. 378–379), powołując się na przekaz *Karmanagu Ardaszira* i *Listu Tansara*, stwierdza: „The Sasanians’ destruction of fire temples, as evidenced in the Letter of Tansar and Kārnāmag-i Ardashīr-i Pāpagān, should therefore be viewed in the context of the continuing Pārsīg-Pahlav religious rivalry”. Nie zauważa jednak oczywistej sprzeczności, mianowicie oba teksty źródłowe zostały przeredagowane na polecenie Husrowa Anuszirwana, a główną rolę w administracji Anuszirwana odgrywał partyjski ród Miran.

Mimo dość imponującej bibliografii tematu Pourshariati pominęła kilka ważnych pozycji, chodzi głównie o liczne prace Marie-Louise Chaumont czy niemieckich badaczy: Ericha Kettenhofena, Beate Dignas i Engelberta Wintera. Pourshariati poświęca dość dużą uwagę reformom Husrowa I (s. 83–101), jednak razi tutaj brak ostatnich badań przedstawionych przez Andree Gariboldiego⁸. Wydaje się również, że dla przejrzystości pracy autorka mogła zrezygnować z licznych cytatów ze

⁵ R. Gyselen, *Les grands Feux de l’empire sassanide: quelques témoignages sigillographiques*, [w:] *Religious Themes and Texts in Pre-Islamic Iran and Central Asia. Studies in Honour of Professor Gherardo Gnoli on the Occasion of His 65th Birthday on 6th December 2002*, oprac. C. G. Cereti i in., Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 2003 (Beiträge zur Iranistik 24), s. 131–138.

⁶ *Karnamag-i Anoshiravan*, przeł. M. Grignaschi, *Journal Asiatique* 254, 1966, s. 18–19.

⁷ Zob. choćby cytowaną przez nią pracę M. Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, Routledge & Kegan Paul, London 1979, s. 134.

⁸ A. Gariboldi, *Il regno di Xusraw dall’anima immortale: riforme economiche e rivolte sociali nell’Iran sasanide del VI secolo*, L’Associazione Culturale Mimesis, Milano 2006.

współczesnej literatury historycznej, ograniczając się do informacji bibliograficznych umieszczonych w przypisach.

Podsumowując, należy docenić niezwykle wkład Pourshariati w badania prozopograficzne, będące największą wartością pracy. Autorka w przekonujący sposób wykazała stałą obecność rodów partyjskich w strukturach władzy państwa sasanidzkiego. Mimo pewnych niedociągnięć, których część starałam się wskazać, książka ta jest jedną z ciekawszych prac dotyczących historii Iranu pod rządami Sasanidów, które ukazały się w ostatnim czasie. Pourshariati stawia nowe postulaty badawcze, będące bez wątpienia inspiracją do dalszych dyskusji.

ARGUMENTUM

Censura libri Papilionae Pourshariati, qui de occasu interituque imperii Persici ab Arabibus victi narrat.